

HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN OLUŞUMU VE DOĞURDUĞU SORUNLAR[§]

Ergün KÜÇÜK*

Şaban UZAY**

ÖZ

Özellikle 2000'li yılların başında dünya kamuoyuna yansıyan büyük ölçekli muhasebe skandalları (Enron, Lucent, Xerox gibi) finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılan hileli finansal raporlama (HFR) konusunu akademisyenler, uygulayıcılar ve düzenleyici kurumların gündeminde ön sıralara taşımıştır. Her suç fiilinde olduğu gibi HFR olaylarının engellenmesinde de alınacak en etkili önlem, HFR'yi daha doğmadan engellemeye çalışmaktır. Bu amaca en etkin bir şekilde ulaşabilmek için HFR olaylarının oluşum sürecinin ve doğurduğu sorunların iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, HFR olaylarının oluşum süreci değerlendirilecek ve HFR olaylarının doğurduğu sorunlar çeşitli boyutlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Denetim, Hileli Finansal Raporlama, Finansal Tablo Hilesi.

THE FORMATION OF FRAUDULENT FINANCIAL REPORTING AND ITS PROBLEMS

ABSTRACT

The Big-scale accounting scandals, such as Enron, Lucent and Xerox, which gained public attention especially at the beginning of 2000s, brought the importance of the topic of fraudulent financial reporting (FFR), that aims to deceive the financial statement users, to the agenda of academics, practitioners and regulatory institutions. Just like in every act of crime, the most effective measure to prevent the incidents of FFR is to try to avoid it before it occurs. In order to achieve this end, it is necessary to understand the process through which the incidents of FFR occur and the problems caused by these incidents. This study deals with the processes, which lead to FFR and analyzes its problems from different dimensions.

Keywords: External Auditing, Fraudulent Financial Reporting, Financial Statement Fraud.

GİRİŞ

Son dönemlerde dünya kamuoyunu yansıyan büyük ölçekli muhasebe skandalları (Enron, Lucent, Xerox ve Türkiye'de İmar Bankası gibi), finansal raporlama sürecinin etkinliği konusunda ciddi tereddütlerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim dış denetimden geçmiş olmasına karşın bazı finansal raporların önemli ölçüde tahrifata uğramış olması (manipüle edilmesi) ve durumun finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılmış olduğunun anlaşılması, özellikle de dış denetim kuruluşlarını eleştirilerin odağı haline getirmiştir. Söz konusu olaylar, kamuoyunun hileli finansal raporlama (HFR) konusuna ilgi duymasına neden olmuş ve HFR'nin engellenmesi (önleme ve ortaya çıkarma) bağlamında neler yapılabileceği konusu ilgili tarafların gündemine girmiştir.

Kamuyu aydınlatma ilkesi çerçevesinde ilgililere sunulan finansal raporlamanın doğruluğuna olan inancın zayıflaması halinde sermaye piyasalarına olan güvenin zedeleneceği ve bu durumun iktisadi etkinsizliğe yol açacağı açıktır. Bu nedenle dış denetim bağlamında HFR olaylarının oluşumu ve doğurması muhtemel sorunlar üzerinde durmanın HFR'nin doğru algılanması, engelleyici çabaların yoğunlaştırılması ve konunun öneminin farkına varılması açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmamızda çok çeşitli yönleri olan HFR'nin oluşum süreci ve doğurduğu sorunlar inceleme konusu yapılacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hile; bilinçli olarak yapılan bir fiil olarak tanımlanmakta ve bu yönüyle kasıt taşımayan hata türü davranışlardan ayrılmaktadır. Hile kavramının muhasebe literatüründe yoğun olarak kullanımı ise son zamanlara denk gelmektedir. Daha önceleri usulsüzlük (irregularities) olarak tanımlanan ve finansal tablolarda tahrifata neden olan davranışların art niyetlilik temelinde göre tanımlanması ilk kez AICPA'nın 1997 yılında yayınlamış olduğu denetim standardında¹ (SAS No.82) yer bulmuştur (Skousen, 2004: 4). Dış denetçilerin finansal tablolardaki hile riskini değerlendirmesinde bir kılavuz niteliğinde olan bu standart, 2002 yılında SAS No.99 ile yürürlükten kaldırılmış ancak yeni standardın hile tanımına ilişkin yaklaşımında bir değişiklik olmamıştır.

Hilenin dış denetimle ve/veya dış denetçiyle ilişkisi dolaylıdır. Bilindiği üzere, denetçinin ilgi sahası; finansal tablolarda önemli tahrifata (gerçek dışı beyan) yol açan bir durumun bulunup bulunmadığına ilişkindir. Bu nedenle hile kavramının finansal tablo denetimi yapan dış denetçiyle ilişkisi, ancak hilenin finansal tablolarda önemli tahrifata neden olması bağlamında değerlendirilebilir. Ayrıca dış denetçilerin hilenin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin hukuki bir

[§] Bu makale, yazarlar tarafından hazırlanıp yönetilen "Hileli Finansal Raporlamanın Engellenmesinde Kurumsal Yönetim ve Dış Denetimin Rolü: Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu doktora tezi Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SOBT-07-04 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Dr. Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

¹ Hilenin engellenmesi, Mart 2000, kabul tarihi: Nisan 2000

¹ ABD örneğinde denetim standartları bir meslek örgütü olan AICPA tarafından yayınlanmakta olup SAS olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de geçerli olan denetim standartları ise piyasa düzenleyici kurumların (SPK, BDDK, EPDK gibi) kendi piyasalarında yapılan denetim faaliyetlerine yönelik olarak çıkarmış oldukları tablolarla düzenlenmektedir. Bilei için bkz. Bozkurt, 2000: 36

yargıda bulunmaları da mümkün değildir (Bkz. SPK Tebliği, Ksm.6/md.4: AICPA, SAS No.99: 279). Bu nedenle dış denetim açısından düşünüldüğünde hileli fiilleri; finansal tablolarda önemli tahrifata yol açan kasıtlı davranışlar bağlamında ele almamız gerekir. Buna göre, hile kavramını; “denetim konusu finansal tablolarda önemli tahrifatlara (gerçek dışı beyan) yol açan bilinçli (art niyetli) fiil ve davranışlar” olarak tanımlamak mümkündür.

Hilenin dış denetimi ilgilendiren iki türü bulunmaktadır:

- i. Hileli Finansal Raporlama² (HFR).
- ii. Varlıkların Zimmete Geçirilmesi (Çalışan Hilesi).

HFR'den kaynaklanan önemli tahrifatlar; “finansal tablo kullanıcılarının aldatılması amacıyla tablolardaki rakam ve/veya açıklamaların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine (GAAP) uygunluk ve önemlilik kriterleri açısından doğru ve dürüst bir şekilde sunulmamasını sağlayacak şekilde bilinçli olarak tahrif edilmesi ve/veya göz ardı edilmesi” şeklinde tanımlanabilir³ (AICPA, SAS No.99: par.05–06).

HFR'nin gerçekleştirilmesinde kullanılacak başlıca yöntemler şunlardır (AICPA, SAS No.99: par.06; Selimoğlu ve Uzay, 2008: 20-21):

- i. Önemli finansal kayıtların, destekleyici dokümanların ve işlemlerin tahrif edilmesi (defter, kayıt ve dokümanlar gibi), makyajlanması ve finansal olayların istenen sonuca ulaşılacak şekilde yorumlanması.
- ii. Finansal olay, işlem, hesap ve diğer önemli bilgilerin finansal tablolarda önemli tahrifat yapacak şekilde bilinçli olarak yanlış yansıtılması.
- iii. Muhasebe ilke ve politikaları ile ölçme, kayda alma, raporlama ve ekonomik olayların sunulmasına ilişkin prosedürlerin kasten yanlış uygulanması.
- iv. İşletmenin uyguladığı muhasebe ilke ve politikaları ile ilgili finansal rakamların uygun olmayan bir şekilde açıklanması.

Varlıkların zimmete geçirilmesinden kaynaklanan önemli tahrifatlar ise; “finansal tabloların GAAP'a uygunluk ve önemlilik kriterleri açısından doğru ve dürüst bir şekilde sunulmaması etkisini doğuracak şekilde işletme varlıklarının çalınması” olarak tanımlanabilir. Çalma fiili, işletme varlıkları arasındaki iktisadi değerlerin zimmete geçirilmesi şeklinde olabileceği gibi, işletmenin satın almadığı mal ve/veya hizmete bedel ödemesi şeklinde de olabilir. Varlıkların

² Literatürde HFR'ye ilişkin pek çok tanıma rastlamak mümkündür. Bu çalışmada SAS No.99'daki tanımın benimsenmiş olmasının nedenleri ise şunlardır: (1) Literatürdeki pek çok çalışma bu tanıma esas almıştır. (2) Bu tanımda hile konusu dış denetim bağlamında ele alınmıştır. (3) Bu tanımda kazanç yönetimi (earning management) ile HFR arasındaki çizgi çok daha net bir şekilde ortaya konmuştur.

³ COSO (1999) raporunda benimsenen HFR tanımı da bu çalışmada benimsenen tanımla büyük ölçüde uyum-

zimmete geçirilmesi fiilinde, işletme kontrollerini atlatmak amacıyla bazı yanlış ve/veya yanıltıcı kayıt ve dokümanların düzenlenmesi söz konusu olabilir (AICPA, SAS No.99: par.06).

Görüldüğü gibi dış denetimin ilgi sahasına giren zimmete geçirme olayları; *GAAP'a uygunluk ve önemlilik kriterleri bağlamında*, finansal tablolarda önemli tahrifata neden olanlardır. Ayrıca önemli tahrifata neden olmuş olsa bile, zimmete geçirme davranışları finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılmamaktadır. Hâlbuki HFR'de finansal tablo kullanıcılarını aldatma amaç ve niyeti vardır. Bu nedenle finansal tablolarda önemli tahrifata neden olan hileli davranışların önemli ölçüde HFR'den kaynaklandığını söylemek veya en azından finansal tablo tahrifatı bağlamında öncelikle HFR kaynaklı olaylara değinmenin uygun olacağı söylenebilir. Nitekim ABD merkezli Hile Araştırmacıları Birliği (ACFE)'nin en son yayınladığı rapordaki bulgular da bu görüşü destekler niteliktedir (Bkz. ACFE, 2006).

II. HFR'NİN OLUŞUMU

HFR'nin gerçekleşme sürecinin iyi anlaşılması HFR'nin engellenmesine ve/veya HFR riskinin azaltılmasına temel sağlayıcı niteliktedir. Bu bağlamda HFR'ye yol açan faktörler (nedenler) ile HFR hedeflerinin bilinmesi ve HFR'nin gerçekleştiği ortamın ortaya konması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu hedeflere ulaşmada neden HFR'nin tercih edildiği ve HFR'yi gerçekleştirirken yaygın olarak kullanılan tekniklerin de bu bağlamda ele alınması yararlı olacaktır. HFR ortamı hakkındaki bilgilerin, hile risk faktörleri yaklaşımının teorik altyapısını oluşturması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

A. HFR'NİN NEDENLERİ

HFR'ye yol açan faktörler üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; (1) zayıf kurumsal yapı, (2) kuvvetli iç ve dış baskı ile (3) zayıf iç kontrol yapısıdır. Zayıf kurumsal yapının bazı karakteristik özellikleri ise aşağıda özetlenmiştir (Rezaee, 2002: 186):

- i. Ahlâkî ilkelerin olmayışı.
- ii. Liderlik ve kılavuzluk ruhunun işletmede hissedilmeyişi.
- iii. İşletme içi kural, politika ve prosedürlerin belirlenmemesi.
- iv. İşletmenin bazı hedef ve/veya çıkarlarına gereksiz bir şekilde aşırı önem verilmesidir.

Dış baskılar, belirsizlik ortamıyla ilgili olmakla birlikte, iç baskılar; kâr esaslı ödüllendirme plânları ile işletme departmanlarının kendi başına buyruk hareket etmeleridir. Zayıf iç kontrol yapısı ise; kontrol politika ve prosedürlerinin belirli olmayışı, kontrollerin yetersiz olması veya etkin ve tatmin edici bir şekilde yerine getirilmemesinden kaynaklanır.

B. HFR'NİN HEDEFLERİ

HFR'nin hedefi; genellikle, işletmenin net gelirini ve/veya varlıklarının değerini gerçekte olduğundan daha fazla göstermektir (Golden vd., 2006: 157). Nitekim uygulama üzerine yapılan araştırmalar bu iddiayı destekler niteliktedir. Örneğin Kinney ve McDaniel (1989) tarafından bir önceki dönem finansal tablolarında düzeltmede bulunan şirketler üzerine yapılan bir çalışmada, şirketlerin neredeyse hepsi fazla beyan edilmiş kazançlarını düzeltmiştir (Skousen, 2004: 9). Diğer taraftan bunun tam tersinin amaçlanması da söz konusu olabilir. Diğer bir deyişle, kazanç yönetimi uygulamaları çerçevesinde kârlı geçen bir dönemin sonunda işletme kârının gerçekte olduğundan daha düşük gösterilmesi söz konusu olabilir. Bu yolla finansal tablolarda yer almayan kâr, finansal performansın umulandan daha kötü gerçekleştiği dönemlerde kullanılmak üzere yedeklenmiş olmaktadır.

Özellikle de sermaye piyasası mevzuatına tabi olmayan küçük ve orta boy işletmelerde vergi kaygısının ön plâna çıkmasıyla birlikte finansal performansın gerçekte olduğundan daha düşük gösterilerek vergiye esas olan kârın azaltılması yoluna gidilebilmektedir. Ülkemizde kayıt dışılığın yoğun olduğu bazı sektörlerde bu durumun yoğun olarak yaşandığı söylenebilir. Gelirin gerçekte olduğundan fazla gösterilmesi ise; hasılatın fazla ve/veya giderin az gösterilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Net varlıkların fazla gösterilmesi ise, varlıkların fazla ve/veya borçların az gösterilmesi yoluyla sağlanabilir (Golden vd., 2006: 157). Sermaye piyasalarında bu durum genellikle yatırımcı ve kredi verenler gibi finansal tablo kullanıcılarına şirketle ilgili olumlu mesaj verme kaygısını taşımaktadır. Sermaye piyasaları dışındaki küçük ve orta boy işletmelerde ise bu tarz bir davranış genellikle daha uygun şartlarda ve daha kolay kredi bulabilmek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

C. HFR ORTAMI (HİLE ÜÇGENİ)

Donald R. Cressey tarafından 1940'ların sonlarında geliştirilen ve hile üçgeni olarak da adlandırılan teoriye göre; hilenin işlendiği ortamlarda üç durumun (şart, koşul) mevcudiyeti söz konusudur. Buna göre; HFR'nin potansiyel olarak mevcut olabilmesi için üç durumdan en az birinin var olması gerekir⁴. Hile risk faktörlerinin altında yatan teoriyi oluşturan bu yaklaşım, SAS No.99 tarafından da benimsenmiş ve hile risk faktörleri hile üçgenindeki unsurlara uygun olarak sınıflandırılmıştır (Skousen, 2004: 6–12; 82).

Hile üçgeni yaklaşımına göre hilenin işlendiği ortamda mevcut olan durumlar şunlardır (AICPA, SAS No.99: par.07):

⁴ Donald R. Cressey'ın teorisine göre; gerçekleştirilmiş bir hilede hile üçgenindeki üç durumun da geçerliliği söz konusudur. SAS No.99'daki yaklaşıma göre ise; hilenin gerçekleştiği ortamlarda genellikle bu üç durumun var olduğu ileri sürülmekle birlikte, hile potansiyelinin oluşabilmesi için hile üçgenindeki tek bir unsuru yeterli görebiliriz. Bkz. AICPA, SAS No.99: par.07; Skousen, 2004: 7.

Teşvik ve Baskı: Yönetim veya diğer çalışanları hileli davranışta bulunma yönünde güdüleyen kârlılık hedeflemesi, performansla dayalı ücretlendirme gibi bazı teşvik ve/veya baskı unsurları vardır.

Fırsatlar: Kontrollerin yetersizliği, etkinsizliği veya yönetimin kontrolleri boşa çıkarmadaki yeteneği türünden bazı şartlar hilenin oluşumuna bir tür fırsat sunmaktadır.

Tavırlar ve Meşrulaştırma: Hileli davranışta bulunanlar, kişisel ahlâk anlayışlarına uygun olarak hileli davranışlarını meşrulaştırabilir diğer bir deyişle mazur göstermeye çalışabilir. Bazı kişilerin ahlâkî anlayışları onların bilerek ve isteyerek dürüst olmayan davranışlar sergilemesine izin verebilir. Diğer taraftan yeterli ölçüde baskının olduğu ortamlarda, kendisinden bu tür davranışlar beklenmeyen kişilerin bile hileli davranışta bulunması söz konusu olabilir. Teşvik ve baskı ne kadar büyükse bir kişinin hileye bulaşma fiilini meşrulaştırma ihtimali de o derece büyük olacaktır.

D. HFR ve KAZANÇ YÖNETİMİ ARASINDAKİ TERCİHİN NEDENLERİ

Kazanç yönetimi kavramını; GAAP'ın kapsamı içinde kalmakla birlikte işletmenin finansal durumunu gerçeğe en yakın bir şekilde yansıtmaya kaygısından ziyade finansal tablo kullanıcılarını yönlendirme ve/veya mesaj verme amacıyla kurum kazançlarının manipüle edilmesi olarak tanımlamak mümkündür (Bkz. Dechow vd., 1996: 3; Ibrahim, 2005: 3; Howe, 1999: 1). Şirket kazançlarını finansal raporlarda yüksek gösterme ihtiyacı duyan bir yönetimin zaman zaman “saldırgan (gelir artırıcı sonuçlar doğuran) muhasebe yöntemlerini kullanmak” ile “hileli gelir artırıcı yöntemlere başvurmak” arasında kalan bazı yollara başvurdukları bilinmektedir. Yapılan çalışmalar; GAAP sınırları içerisinde kalan kazanç yönetimi uygulamalarını teşvik eden şartlar ile hileyle ilişkili şartların benzer olduğunu göstermektedir. Nitekim HFR önceleri, önemsiz olarak nitelendirilebilecek küçük tahrifat ve kazanç yönetimi uygulamalarıyla başlamakta, daha sonraları ise HFR olarak nitelendirilebilecek önemli hileler haline gelmektedir. Öte taraftan her iki uygulama da benzer şekilde teşvik edilmiş olsa bile, şirketlerin iki alternatif arasındaki tercihi nasıl yaptıkları merak konusu olmuştur (Howe, 1999: 2; Rezaee, 2002: 7).

Söz konusu durumu açıklığı kavuşturmak isteyen Howe (1999), GAAP'ın sınırları içerisinde kalan gelir artırıcı kazanç yönetimi yaklaşımlarından ziyade, yöneticilerin niye hileli olan yaklaşımları tercih ettiklerinin nedenini araştırmıştır. Howe (1999: 81)'nin çalışmasında elde edilen bulgular üç başlık altında toplanabilir:

- i. GAAP sınırları içerisinde kalan uygulamalarda muhasebe politikalarındaki değişikliğin açıklanması gerekir. Hâlbuki HFR uygulamasında böyle bir durum söz konusu değildir.
- ii. HFR'nin gelir artırıcı etkisi çok daha büyüktür.
- iii. Hileci şirketlerin kullanabileceği gelir artırıcı GAAP seçenekleri daha azdır.

Howe (1999: 81-84), hileler sonucu finansal tablolarda meydana gelen gelir artışının GAAP'ın gelir artırıcı seçeneklerinin kullanımı sonucu oluşan gelir artışından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonucun, yapılan ampirik çalışma sonucu elde edilen bulgular içerisinde en net ve en güçlü bulgu olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu bulgu GAAP sınırları içerisinde kalan gelir artırıcı seçeneklere de sahip olan uygulayıcıların neden özellikle de HFR seçeneğini tercih ettiğini açıklar niteliktedir.

E. YAYGIN OLARAK KULLANILAN HFR TEKNİKLERİ

SAS No.99'a göre; HFR kaynaklı önemli gerçek dışı beyanlar genellikle hasılatın olduğundan fazla veya eksik gösterilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. İlgili standartta, hasılatın fazla gösterilmesinde kullanılan tekniklere ilişkin olarak iki örnek verilmiştir. Bunlar; "hasılatın zamanından önce kaydı"⁵ veya "fiktif (gerçekte olmayan, kurmaca) hasılat kaydı" teknikleridir. Hasılatın olduğundan az gösterilmesine ilişkin olarak ise ilgili standartta verilen örnek; hasılatın dönemler arasında uygun olmayan bir şekilde kaydırılmasıdır (AICPA, SAS No.99: par.41).

SEC'in 1999 yılında yaptığı 525 soruşturmada elde edilen bilgiler de SAS No.99'un HFR'nin gerçekleştirilme şekillerine ilişkin açıklamalarını teyit eder niteliktedir⁶. Söz konusu soruşturmalardan elde edilen bilgiler aşağıdaki gibidir (Rezaee, 2002: 15):

- i. Hasılatın uygun olmayan zamanlarda kayıt edilmesi (% 34'den fazlası).
- ii. Varlıkların hileli bir şekilde değerlendirilmesi (yaklaşık % 18'i).
- iii. Giderlerin uygun olmayan bir şekilde aktifleştirilmesi (yaklaşık % 13'ü).
- iv. Kabul edilemez kazanç yönetimi uygulamaları (yaklaşık % 20'si)
- v. Büyük opsiyonlar ve sermaye ortaklıkları (equity interest) (yaklaşık % 10'u).
- vi. Diğer çeşitli teknikler (yaklaşık % 5'i).

⁵ Bu kavramı; "doğmamış (prematüre) hasılatın kaydı" olarak da ifade etmek mümkündür.

⁶ 525 olayın 227'si adli soruşturma (hukuk davası) ve 298'i ise idari soruşturmada oluşmakta olup, bunların yaklaşık % 18'i HFR'ye ilişkindir.

Beasley vd. (2000: 450) ABD'nin teknoloji, sağlık ve finansal hizmetler gibi oldukça hareketli yapıda olan sektörlerinde faaliyet gösteren hileci firmalar üzerinde yürüttükleri araştırmayla yaygın olarak kullanılan HFR teknikleri hakkında önemli ampirik bulgulara ulaşmışlardır. Beasley vd. (2000)'nin araştırmasının özellikle de belirtilen sektörlerde yürütme nedeni; COSO (1999)'nun araştırmasına konu edilen hileci firmaların yaklaşık olarak % 40'ının adı geçen sektörlerde faaliyet göstermesine bağlanmaktadır⁷. Hile ile ilgili olarak yapılan araştırmalar HFR olaylarının bazı sektörlerde yoğunlaştığı izlenimi vermektedir. Nitekim daha önce yapılan araştırmalarda, gerçekleşen HFR'ler ile denetçilere açılan davaların teknoloji, biyoteknoloji ve finansal hizmetler sektörlerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Loebbecke vd. (1989) ile Dechow vd. (1996)'nin çalışmalarından da HFR'nin ileri teknoloji ve bilgisayara dayalı sektörlerde yoğunlaştığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Hilenin yoğunlaştığı diğer sektörler ise; imalat, taşımacılık ve haberleşme, ticari hizmetler, finans/sigorta, toptan ve perakende ticaret sektörleridir.

Beasley vd. (2000: 447, 450)'nin, 1987-1997 yılları arasında denk düşen döneme ilişkin verileri kullanarak yürüttükleri araştırmada, HFR'de kullanılan teknikler çeşitli gruplar altında toplanmıştır. Araştırmanın yapıldığı üç sektörde faaliyet gösteren hileci şirketlerin HFR'yi çoğunlukla birden fazla teknik kullanarak işledikleri görülmüştür. Bu nedenle tabloda yer alan hile tekniklerinin hileci şirketler arasındaki kullanım oranını gösteren rakamların toplamı % 100'ü aşmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, en yaygın olarak kullanılan hile teknikleri; (1) hasılatı yüksek göstermek amacıyla hasılatın uygun olmayan şekilde kayıt altına alınması ve (2) varlıkları olduğundan fazla göstermek için uygun olmayan yöntemlerin kullanılmasıdır.

Beasley vd. (2000: 447)'nin adı geçen sektörlerde yaptığı incelemeler hasılatın kaydına ilişkin sorunların, finansal hizmetler sektörüne kıyasla, teknoloji sektöründe daha yaygın olduğunu istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir seviyede ($p < 0,05$) ortaya koymuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi, teknoloji sektöründeki hileci firmaların % 76'sı gerçekleştirdikleri hilelerde hasılatla ilişkin teknikleri kullanmışlardır. Aynı oran finansal hizmetler sektöründe sadece % 41'dir. Hasılatla ilişkin hile tekniklerinin alt başlıkları olan fiktif hasılat kaydı ile hasılatın zamanından önce kaydı tekniklerinin de, finansal hizmetler sektörüne kıyasla, teknoloji sektöründe istatistiksel olarak anlamlı bir seviyede ($p < 0,05$) daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

⁷ COSO (1999) raporunu hazırlayan üyelerinin tamamı, Beasley vd. (2000) çalışmasını yarıyor niteliktedir.

Tablo 1: Bazı Sektörlerde Kullanılan Hile Teknikleri

	Teknikleri Kullanan Şirketlerin Oranı		
	Teknoloji (n=25)	Sağlık (n=19)	Finansal Hizmetler (n=22)
Hasılatın Uygun Olmayan Şekilde Kaydı	76*	58	41
Fiktif Hasılat Kaydı	40*	26	9
Hasılatın Zamanından Önce Kaydı	48*	37	9
Bu Bağlamdaki Diğer Teknikler ^(a)	24	16	32
Varlıkların Fazla Gösterilmesi	24	47	59**
Eldeki Varlıkların Fazla Gösterilmesi	16	42	55**
Fiktif Varlık Kaydı ^(b)	4	11	0
Giderleştirilmesi Gereken Kalemlerin Aktifleştirilmesi	8	5	5
Giderlerin ve/veya Borçların Az Gösterilmesi ^(c)	16	11	14
Varlıkların Zimmete Geçirilmesi	4	16	27**
Uygun Olmayan Kamuoyu Duyuruları ^(d)	4	16	14
Diğer Çeşitli Teknikler	20	16	18

Not: Bir şirkette genellikle birden fazla hile tekniği kullanıldığı için oranların genel toplamı %100'ü aşmaktadır.

(a) Bu teknikler; danışıklı satışlar, hatalı belgelendirme, malı göndermeden hasılatı kaydetme, şarta bağlı satışlar, satış koşullarının değiştirilmesi, satışlarda uygun olmayan indirimler, malın yetkilendirme olmadan gönderilmesi ve konsinye satışlardır.

(b) Mevcut olmayan varlıklar ve/veya mevcut olmakla birlikte gerçekte sahip olunmayan varlıklar.

(c) Hasılat hilesi yüzünden alıcılar hesabının olduğundan fazla gösterilmesi durumları hariç.

(d) Finansal tablo kalemlerine etkiye bulunmayan duyurular.

* Teknoloji>Finansal Hizmetler (p<0,05)

** Finansal Hizmetler>Teknoloji (p<0,05)

Kaynak: BEASLEY, Mark S.; Joseph V. CARCELLO; Dana R. HERMANSON ve Paul D. LAPIDES; (2000), "Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms," *Accounting Horizons*, 14 (4), ss. 441-454.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, varlıkların olduğundan fazla gösterilmesi ve bu tekniğin alt kategorisi olan eldeki varlıkların fazla gösterilmesi tekniklerinin, teknoloji sektöründeki hileci şirketlere kıyasla, finansal hizmetler sektöründeki hileci şirketlerde daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu göreceli yaygınlık, istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir seviyededir (p<0,05). Nitekim finansal hizmetler sektöründeki hileci firmaların % 59'u gerçekleştirdikleri hilelerde varlıkların olduğundan fazla gösterilmesi tekniğini kullanırken, teknoloji sektöründeki hileci şirketler için aynı oran sadece % 24'dür. Teknoloji ve sağlık sektörlerinde varlıkların stok ve alacak hesapları yoluyla olduğundan fazla gösterildiği tespit edilmiştir. Alacakların fazla gösterilmesinde şüpheli alacaklara ayrılan karşılıkların olduğundan az gösterilmesi yolunun kullanımı söz konusudur (Beasley vd., 2000: 448).

Söz konusu üç sektörde hileye imkân tanıyan şartlar değerlendirildiğinde, her üç sektörde de hilenin gerçekleştirilmesinde hasılat ve varlıklara ilişkin hile tekniklerinin birlikte kullanımı yoluyla makul bir karışımın tutturulmaya çalışıldığı kanaati oluşmaktadır. Örneğin adı geçen diğer iki sektöre kıyasla, teknoloji sektöründeki şirketlerin bilançolarındaki varlıklar genellikle daha azdır. Buna karşılık teknoloji sektöründe hasılatın kaydına ilişkin konularda çoğu kez sıkıntılarla karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Özetle, teknoloji şirketleri arasında hasılatla ilişkin hile tekniklerinin varlıklara ilişkin hile tekniklerinden daha fazla kullanıldığı öngörmek mümkündür. Diğer taraftan finansal hizmetler sektöründeki şirketlerin bilançolarında, diğer iki sektöre kıyasla, daha fazla varlık yoğunluğu vardır. Bu nedenle bu sektörlerdeki hile tekniklerinin varlık bakiyelerine ilişkin subjektif yargılara açık değerlendirme işlemlerinden kaynaklanması beklenebilir (Beasley vd., 2000: 449).

Tablo 1'de göze çarpan bir diğer husus ise; her üç sektörde de işlenen HFR'lerin yaklaşık olarak % 15'inin giderlerin veya borçların olduğundan az gösterilmesi yoluyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ayrıca, teknoloji sektörüne kıyasla (%4), finansal hizmetler sektöründeki hileci şirketlerde varlıkların zimmete geçirilmesi şeklindeki hilelerin (%27) istatistiksel olarak anlamlı bir seviyede (p<0,05) daha yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır (Beasley vd., 2000: 449). Nitekim bu bulgular Loebbecke vd. (1989: 10)'nin çalışmasındaki bulgularla örtüşmektedir. Bu çalışmada, varlıkların zimmete geçirilmesi şeklindeki hilelerin bankacılık sektöründe yoğunlaştığı bulgusu yer almaktadır. Bu durumu finansal hizmetler ile teknoloji sektörlerinin kendilerine has bazı özellikleriyle açıklamak mümkündür. Nitekim finansal hizmetler sektöründeki şirketler özellikle nakit ve likiditesi yüksek menkul kıymetlerle yoğun olarak uğraştıklarından dolayı, bu varlıklarını denetim altında tutma riskleri yüksektir. Hâlbuki teknoloji sektöründeki şirketlerin zimmete geçirilme riski olan varlıkları genellikle daha azdır.

III. HFR'İN DOĞURDUĞU SORUNLAR

HFR'nin doğurduğu sorunlar ve bunların değerlendirilmesine yönelik konuları beş başlık altında incelemek yararlı olacaktır.

A. GENEL DEĞERLENDİRME

Lucent, Xerox, Rite Aid, Waste Management, MicroStrategy, KnowledgeWare, Raytheon, Enron ve Sunbeam gibi ABD'deki birçok ünlü işletmenin SEC tarafından hile suçlamasına maruz kalması ve son dönemde hileli finansal tablolara ilişkin olarak çok sayıda haberin dünya medyalarında çok sık yer bulmaya başlamasıyla birlikte HFR olgusu tüm dünyada kamuoyunun ilgisini çekmiştir. HFR'ye yönelik kaygıların artışıyla beraber, finansal denetimin kalitesi ve etkinliğine ek olarak, finansal raporların doğruluk ve dürüstlüğüne yönelik güvenin de zedelendiği görülmektedir. Nitekim eski SEC Başkanı Arthur Levitt de, finansal raporların kalitesinin her geçen gün azaldığı

na şahit olduğunu dile getirmektedir. Levitt'e göre muhasebe uygulamaları saptırılmakta, yöneticiler işin kolayına kaçmakta, işletmelerin kazanç raporları gerçek performanstan ziyade yönetimin isteklerini yansıtır hale gelmektedir. Finansal bilginin kalitesine ilişkin olarak oluşan bu güvensizlik sermaye piyasalarının etkinliğini olumsuz olarak etkilemekte, yatırımcı ve kredi verenlerin de dâhil olduğu piyasa iştirakçilerinin finansal raporlama sürecine olan güvenini zedeleyebilmektedir (Rezaee, 2002: 1, 5).

HFR'nin yol açtığı bazı sorunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Rezaee, 2002: 7):

- i. Finansal raporlama sürecinin doğruluğu ve kalitesi azalmaktadır.
- ii. Denetçiler ve denetim firmaları başta olmak üzere denetim mesleğinin doğruluk ve tarafsızlığı zedelenmektedir.
- iii. Finansal bilgilerin güvenilirliğinin azalmasıyla birlikte, sermaye piyasalarına olan güven de azalmaktadır.
- iv. Sermaye piyasalarının etkinliği düşmektedir.
- v. Ülkenin büyüme hızı ve refah artışı olumsuz etkilenmektedir.
- vi. Hukuki ihtilafların artması ülke ekonomisine ek maliyetler doğurmaktadır⁸.
- vii. HFR'ye bir şekilde karışan kişilerin kariyeri zarar görmektedir. Örneğin bu kişi tepe yönetici ise, halka açık bir şirketin yönetim kurulu üyesi olması yasaklanmakta, denetçi ise mesleğini icra etmesi engellenebilmektedir⁹.
- viii. Hileye iştirak eden işletmeler iflas edebilmekte veya büyük ekonomik kayıplarla karşı karşıya kalabilmektedir¹⁰.
- ix. Düzenleyici kurumların aşırı müdahalelerini teşvik etmektedir.
- x. Hile suçlamasıyla karşılaşan işletmelerin performansı ve normal faaliyetleri olumsuz etkilenebilmektedir.

⁸ ABD'de HFR'den kaynaklanan birçok hukuk davası vardır. Bu davalarda denetçiler ve yöneticiler suçlanan konumundadır. Bu davalarda yatırımcılar bilinçli olarak yapılan yanlış finansal duyurulardan kaynaklanan zararlarının denetçi ve yöneticilerden tazmin edilmesini talep etmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre; SEC tarafından müeyyideye çarptırılmış şirketlerin yaklaşık %35'inin denetçileri hukuk davalarında suçlanan konumundadır. Diğer taraftan muhasebe meslek mensuplarına karşı yöneltilen 30 milyar dolarlık zarar iddiasının önemli bir bölümü de HFR kaynaklıdır. Bkz. Nagy, 1999: 5-6.

⁹ Yetkili sermaye piyasası organları tarafından (SEC gibi) hile suçlamasına maruz kalan bazı şirketlerin CEO ve CFO gibi tepe yöneticilerinin birçoğu resmi kayıt ve defterleri tahrif etmekten suçlu bulunmuş ve hapse mahkûm edilmiştir. Bkz. Rezaee, 2002: 5.

¹⁰ ABD de tüm işletme başarısızlıklarının % 30'unun masa başı çalışanların (beyaz yakalı suçlar) neden olduğu suçlardan kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bkz. Rezaee, 2002: 8.

HFR olaylarının engellenmesi bağlamında üzerinde durulan ve/veya sorgulanan başlıca hususlar şunlardır (Rezaee, 2002: 5):

- i. Yönetim kurulu ve denetim komitesi'nin de dâhil olduğu kurumsal yönetim unsurlarının rolü.
- ii. İşletmelerdeki tepe yönetimin ahlâki değerleri ve doğruluğu.
- iii. Finansal tablo hilelerinin tespitinde denetim komitesinin etkinliği .
- iv. Suçlanan hileci firmaların piyasa değerlerindeki önemli düşüşler.
- v. HFR'den zarar gören yatırımcı, kredi verenler ve çalışanlar gibi tarafların açtığı önemli davalardır.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan sorunları azaltmak amacıyla konuyla ilgili birçok kurum çalışma yürütmekte, rapor ve düzenlemeler yayınlamaktadır.

B. HFR MALİYETLERİNİN ÖLÇÜMÜNDEKİ SORUNLAR

HFR'nin mikro düzeyden makro düzeye kadar birçok olumsuz etkisi vardır. Bu durum bir bütün olarak sermaye piyasalarının etkinsizliğine yol açmakta ve bu şekilde ekonomik kaynakların paylaşımında (dağılımında) etkinsizlikler görülebilmektedir. Denetçi, yatırımcı ve kredi verenler üzerindeki olumsuz etkileri mikro düzeyde; sermaye piyasalarının etkinliğinin azalması, refah seviyesinin düşmesi gibi etkileri ise makro düzeyde etkiler olarak görmek mümkündür. Hilelerin doğrudan maliyetlerine ek olarak motivasyon kaybı ve güven kaybı gibi dolaylı maliyetleri de düşünüldüğünde, HFR'nin yol açtığı ekonomik kayıpların (toplumsal maliyetin) hesaplanmasının güçlüğü (neredeyse imkansızlığı) kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Bkz. Rezaee, 2002: 8; 17; ACFE, 2006: 8).

HFR'nin topluma olan fiili (niceliksel) maliyetinin net olarak ortaya konmamasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden başlıcaları şunlardır:

i) Hilenin tespitine yönelik çalışmalar, HFR'nin de içinde bulunduğu hilelerin ancak küçük bir kısmını ortaya çıkarabilmektedir: Bu durumu henüz hileci şirketleri mükemmel bir şekilde tespit eden bir yöntem olmamasına bağlamak da mümkündür (Bkz. ACFE, 2006: 8; Erickson vd., 2006: 116; Albrecht ve Albrecht, 2004: 237; Rezaee, 2002: 10). Bu nedenle HFR'ye bulaşmış olan tüm firmaları içeren kapsamlı bir kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca hilenin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmaların niteliği ve niceliği ile bu çalışmalara verilen önem de ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Zira hilenin tespitine yönelik çalışmalar oldukça maliyetli olmasına karşın, elde edilen sonuçlar çok da tatmin edici değildir. Elbette ki bunda hilenin doğası gereği ortaya çıkarılmasıındaki zorlukların da etkisi vardır.

ii) Hile ortaya çıkarılmış olsa bile çoğu zaman bunlar kayda (raporlara) yansıtılmamakta, hileye karışanlar çoğu zaman sadece işten çıkarılmaktadır: Bunun nedeni; bu tarz olayların kamuoyuna yansımalarının işletmelerin imajına

zarar veren bir durum olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tespit edilen bazı hilelerin geçmişi çok eski tarihlere kadar gidebilmektedir. Bu durumda, olaya ilişkin kaybın net olarak ortaya konması için tarihi finansal verilerin izlenmesi gerekmektedir. Böyle bir çaba ciddi bir gayret ve maliyet doğuracaktır. Ayrıca böyle bir çalışmanın işletmeler açısından ciddi bir faydası da yoktur. Bu nedenle olsa gerek, işletmeler bu tarz çalışmaları verimli bir uğraş alanı olarak görmemektedir (ACFE, 2006: 8; Rezaee, 2002: 8).

iii) Hilelerin yol açtığı dolaylı maliyetlerin hesaplanmasındaki güçlülük: Dolaylı maliyetlere; mahkeme masrafları, riskin artması nedeniyle artan sigorta maliyetleri, verimlilik kayıpları, çalışanların motivasyon kaybı, müşteri sadakatinin azalması, tedarikçilerin işletmeye olan güveninin zedelenmesi ve sermaye piyasalarının olumsuz tepkilerinin doğurduğu kayıplar örnek gösterilebilir. Örneğin hileli finansal raporların sermaye piyasası katılımcılarının finansal raporlama sürecine olan güvenini önemli ölçüde olumsuz etkileyeceği açıktır. Ancak bunun net olarak ölçülmesi neredeyse imkânsızdır (ACFE, 2006: 8). Zira yatırımcının güveni hem fiili durumundan hem de algılanan durumdan etkilenir. Fiili durum çok kötü olmasa bile, HFR'ye ilişkin ciddi bir tehdit algılaması bile aynı şekilde sermaye piyasalarına olan güveni zedeler. Bu nedenle kurumsal yönetim gibi uygulamaların bu olumsuz algıyı düzeltmede yararlı olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan HFR'den genel düzeyde finansal tablo kullanıcıları, özel de ise; yatırımcılar olumsuz olarak etkilenmektedir. Yatırımcılar, yatırımlarının ya hepsini ya da bir bölümünü kaybetmektedir. Finansal tablo kullanıcılarının kaybı ise, tahrif edilmiş tabloları kullanarak aldıkları kararın niteliğine ve önemine bağlı olarak değişmektedir. HFR'nin doğmasına neden olanların bile HFR'den olumsuz etkilenmesi mümkündür. Böyle bir durum işletmenin performansına ilişkin beklentileri artırabilir. Ayrıca HFR'ye iştirak eden yöneticilerin eleman alımında veya işten çıkarmada kendisine eşlik edecek elemanları gözetmesi muhtemeldir. Bu durumda performans kriterleri ihmal edileceğinden, işletme verimlilik kaybına uğramış olacaktır. Bu anlamda verimlilik kayıplarının da maliyetinin tam olarak hesaplanması oldukça zordur (ACFE, 2006: 8).

iv) Yapılan saha araştırmaları hilenin boyutunu ve derecesini tam olarak yansıtamamaktadır: Bunun nedeni; katılımcıların çoğu zaman gerçek durumdan ziyade algıladıkları durumu yansıtıyor olmalarıdır. Burada, hilenin doğası gereği, katılımcının gerçek durumu kavrayamamasının katkısı olabilmektedir. Ayrıca algının gerçek durumu yansıtamamasının nedeni olarak; çoğu zaman, katılımcının kendi işletmesinde hilenin olmadığı şeklinde bir yargıya sahip olmasını da ileri sürmek mümkündür.

v) İşletmelerin çoğu idarî ve adlî olaylarla uğraşmak istememektedir. Bu nedenle kayda geçirilen hilelerin idarî olarak takip edilip sonuçlandırılması çoğu zaman mümkün olmamaktadır (ACFE, 2006: 8; Rezaee, 2002: 8).

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, hilenin doğurduğu maliyetlerin tahmin edilmesine yönelik araştırmaları ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Bu durum özellikle HFR için geçerlidir. Zira hileli finansal tabloların maliyetinin ve sıklığının tahmin edilip değerlendirilmesinde kullanılan etkili bir ampirik yöntem henüz geliştirilememiştir. Geleneksel olarak benimsenen yaklaşım ise; gerçekleştirildiği tespit edilip halka duyurulan muhasebe hilelerinden yola çıkarak yapılan araştırmalardır¹¹.

C. HFR MALİYETLERİNE İLİŞKİN TAHMİNLER

Yapılan çalışmaların hilenin boyutu hakkında genel ve yüzeysel de olsa bazı bilgiler sunması olasıdır. Bu kapsamda yapılan en son çalışmalardan birisi de ACFE'nin raporunda yer bulmuştur¹². Araştırmada, ACFE üyesi 1134 CFE'ye tipik bir ABD işletmesinde meydana gelen hilelerin işletmelerin hasılatının yüzde kaçına tekabül ettiğine ilişkin kanaatleri sorulmuştur. Bu nedenle yapılan bu araştırmadaki sonuçların CFE'lerin tecrübe ve birikimlerine dayanan yargılardan oluştuğuna dikkat çekmek gerekir. Elde edilen 1134 adet rakamın medyanı olarak % 5 rakamına ulaşılmıştır. Buna göre, hilenin¹³ her bir ABD işletmesine maliyeti ortalama olarak yıllık hasılatlarının % 5'i civarındadır¹⁴. Bu hesaptan yola çıkan rapor, bu oranı ABD'nin 2006 yılı yurt içi GSMH'sı ile çarparak 652 milyar dolar rakamına ulaşmıştır. Bu rakam, 2006 yılına ilişkin olarak, ABD'deki işletmelerin hilelerden kaynaklanan kayıplarının kaba bir tahmini olarak kabul edilebilir. Raporda ayrıca 1100 mesleki hile olayı inceleme konusu yapılmıştır. Bu olayların % 91,5'i (1038 olay) varlıkların zimmete geçirilmesi, % 30,8'i (349 olay) görevin kötüye kullanılması şeklinde gerçekleşirken; bunlardan sadece % 10,69'u (120 olay) HFR şeklindedir¹⁵. Diğer taraftan, olay başına olmak üzere, varlıkların zimmete geçirilmesi olayları 150.000 dolar;

¹¹ Bu nedenle, yapılan birçok ampirik çalışma; genellikle SEC gibi sermaye piyasası organları tarafından HFR ile suçlanan şirketlerin diğer şirketlerle kıyasla HFR'ye karışma ihtimallerinin çok daha yüksek olduğu varsayımına dayanmaktadır. Erickson vd., 2006: 116.

¹² Literatürde HFR'nin ve/veya işletme hilelerinin yol açtığı maliyetlere ilişkin olarak yapılmış bazı çalışma ve/veya tahminlere rastlamak mümkündür. Bunlardan birkaç örneğe değinmek yararlı olabilir. Albrecht ve Searcy (2001), 2000 yılında ABD işletmelerinin yarısından fazlasının hile kurbanı olduğunu ve bu olaylardan her bir şirketin ortalama 500.000 dolar zarar gördüğünü ileri sürmektedir. SEC'in eski baş muhasebecisi Lynn E. Turner'a göre ise, hilelerin yatırımcılara yıllık maliyeti 100 milyar dolar civarındadır. Enron şirketi tarafından işlenen HFR'nin yatırımcılara maliyetinin ise, piyasa değerleriyle 80 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Rezaee, 2002: 8.

¹³ Buradaki hile kavramını yorumlarken ACFE'nin yaklaşımını dikkate almak gerekir. ACFE, işletmelerde işlenen hileleri "Mesleki Hileler (Occupational Fraud) olarak tanımlamakta ve bunu üç alt başlık altında incelemektedir: (1) Varlıkların Zimmete Geçirilmesi, (2) Görevi Kötüye Kullanma (corruption) ve (3) Hileli Tablolar Bkz. ACFE, 2006: 10.

¹⁴ ACFE'nin 2006 yılında yayınlanmış olan bu çalışması, buna benzer olarak yaptığı çalışmaların dördüncüsüdür. Bu çalışmanın dayandırıldığı araştırma Ocak 2004 ila Ocak 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların ilki 1996 yılında yapılmıştır. Daha önceki üç çalışmada hilenin işletmelerin hasılatına oranı ise % 6'dır. Bkz. ACFE, 2006: 8.

¹⁵ Bazı vakalar, birden çok gruba girebildiğinden (hem HFR hem de varlıkların zimmete geçirilmesi gibi) her bir gruba girer vakaların toplamı 1100 olayı geçebilmektedir. Bkz. ACFE, 2006: 10.

görevin kötüye kullanılması olayları 538.000 dolar kayba neden olurken, HFR olaylarının yol açtığı kayıp 2.000.000 dolardır¹⁶ (ACFE, 2006: 8, 10).

D. HFR İLE İLGİLİ BAZI BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında HFR'ye ilişkin bazı genel bulgular üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda kapsam, önem, güvenilirlik ve güncellik gibi kriterler açısından COSO (1999) raporunun HFR'ye ilişkin bulgularından yararlanılabilir. SEC'in HFR suçlamasına maruz kalmış yaklaşık 200 firmanın incelenmesi sonucunda elde edilen bu bulgular aşağıda özetlenmiştir (COSO, 1999; Rezaee, 2002: 9, 123–124):

- i. Araştırma konusu şirketlerin % 83'ünde, CEO ve CFO'nun da içinde bulunduğu tepe yönetimi takımının HFR'ye bulaştığı tespit edilmiştir.
- ii. Hileli davranışların birçoğunun tek bir malî yıl ile sınırlı kalmadığı diğer bir deyişle birden fazla malî yılı kapsayacak şekilde birden fazla döneme yayıldığı görülmektedir.
- iii. HFR suçlamasına ilişkin olayların yarıdan fazlasının hasılatın ve varlıkların raporlarda fazla gösterilmesinden kaynaklandığı görülmüştür.
- iv. Hileci firmalardaki komiteler genellikle yılda sadece bir kez toplantı yapmışlardır.
- v. Şirketlerdeki denetim komitesi üyelerinin yaklaşık % 65'i finansal anlamda okur-yazar değildir.
- vi. Yönetim Kurulu üyelerinin yaklaşık % 60'ı içerden veya gri üyelerden¹⁷ oluşmaktadır.
- vii. Şirket içindeki memurlar ve/veya yöneticiler arasında akrabalık ilişkisi oldukça yaygındır.
- viii. Gerçekleşen HFR'nin ortalama olarak doğurduğu kayıp 25 milyon dolar, medyanı ise 4,1 milyon dolardır.

¹⁶ Rakamlar gerçekleşen vakaların medyanıdır.

¹⁷ Kurul üyelerini (yönetim kurulu ve/veya denetim komitesi gibi); "İçerden Üyeler (Inside Directors)" ve "Dışardan Üyeler (Outside Directors)" şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür. Dışardan üyeler kavramı da, dar ve geniş olmak üzere iki farklı yaklaşımla ele alınabilir. Corporate Governance Research'ün daha sınırlayıcı (dar) olan dışardan üye tanımına göre; işletmenin çalışanı olmayan (non-employee directors) kurul üyeleri dışardan üye olarak kabul edilmektedir (Beasley, 1994: 103; Beasley, 1996: 444–445). NASD ise kavramı daha geniş olarak yorumlayarak; işletmenin yönetim kademelerinde yer almayan kurul üyelerini dışardan üye olarak kabul etmiştir (Beasley, 1994: 88–89). Birçok yazar yönetim kuruluyla ilişkili analizlerde dışardan ve içerden tarzındaki geleneksel sınıflamanın yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle dışardan üyeleri iki alt başlık altında ele almanın faydalı olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır (Bkz. Hermalin ve Weisbach, 1988: 591). Buna göre, dışardan üyeler; "Bağımsız Üyeler (Independent Directors)" ve "Gri Üyeler (Grey Directors)"den oluşur. Bağımsız üyeler; yönetim kurulu üyesi olmasının haricinde işletmeyle hiçbir bağı olmayan kurul üyeleridir. Gri üyeler ise; yönetim kurulu üyeliğine ek olarak işletmeyle bazı bağları olan kurul üyeleridir. Gri üyelerin firmayla olan ilişkilerine; yönetimle akrabalık ilişkisi olmak, işletmenin danışmanı veya tedarikçisi olmak, dışarıdan da olsa işletmenin avukatlık görevini üstlenmek, işletmenin bir zamanlar idareciliğini (emekli yönetici) yapmış olmak ve yatırım bankeri olmak gibi durumları örnek

- ix. HFR'nin birçoğu iki malî yılı kapsayan dönemlere isabet etmekte, çoğunlukla hem dört aylık hem de yıllık finansal tablolara yansıtılmaktadır.
- x. HFR'nin % 50'sinden fazlası işletme hasılatının tahakkuk zamanının öne çekilmesi veya gerçekte olmayan bir hasılatın oluşturularak kayda geçirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.
- xi. HFR'ye karışan söz konusu işletmelerin % 56'sı beş büyük denetim firması tarafından denetlenmiştir.
- xii. Hilelerin yapıldığı dönemden önceki son döneme ilişkin denetim raporlarının yaklaşık % 55'i olumlu görüş içermektedir.
- xiii. Dış denetçilerin inceleme konusu HFR olaylarına katılımı nadiren söz konusudur.
- xiv. HFR'li olarak tespit edilen dönemler içerisinde bazı işletmeler dış denetçilerini değiştirmiştir.
- xv. HFR suçlamasına maruz kalan şirketler genellikle işlem gördükleri borsalarda tahtalarının kapatılması, şirket sahipliklerinde önemli değişiklikler, iflâs ve bazı para cezaları gibi olaylara maruz kalmışlardır.
- xvi. Pek çok olayda söz konusu işletmelerin üst kademe yöneticileri SEC ve diğer kamu yararı gözetken kurumlar tarafından dava edilmiş ve üst kademe yöneticileri SEC tarafından para cezasına çarptırılmıştır.
- xvii. İşletmelerin üst kademelerindeki pek çok yöneticisi ya azledilmiş ya da istifaya zorlanmıştır.
- xviii. HFR suçlamasına maruz kalan yöneticilerin birçoğu suçlamaları açık olarak kabul etmemiş, aynı şekilde bunların çok azı hapis cezasına çarptırılmıştır.

Yukarıda HFR olaylarının bazı çarpıcı özellikleri özetlenmiş olmakla birlikte literatürde özellikle de HFR'nin önlenmesi açısından önem arz eden ve hileci şirketlerin kurumsal yapı özelliklerini mikro düzeyde inceleyen çok sayıda çalışma bulunduğunu belirtmek gerekir.

SONUÇ

Finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılan ve GAAP'a uygunluk ve önemlilik kriterlerini ihlal edecek şekilde finansal duyuruların tahrif edilmesi sonucunu doğuran HFR'nin oluşumuna genellikle birbiriyle ilişkili birçok faktör neden olmaktadır. Bu duruma karşılık, HFR'nin nedenlerini üç başlık altında toplamak mümkündür: (1) Zayıf kurumsal yapı, (2) kuvvetli iç ve dış baskı ve (3) zayıf iç kontrol yapısıdır. HFR'nin hedefi; genellikle, işletmenin net gelirini ve/veya varlıklarının değerini gerçekte olduğundan daha fazla gös-

termektir. Diğer taraftan bunun tam tersinin amaçlanması da mümkündür. Diğer bir değişle, kârlı geçen bir dönemin sonunda işletme kârı gerçekte olduğundan daha düşük gösterilebilir. İlgili standartlarda (SAS No. 99 ve SPK Tebliği gibi) da benimsenen yaklaşıma göre; HFR'nin oluşumu (HFR riski) (1) teşvik ve baskı, (2) fırsatlar ve (3) tavırlar/meşrulaştırma unsurlarının ne ölçüde oluştuğuna bağlıdır. Elbette ki bir hile risk faktörünün geçerliliği o işletmede hilenin gerçekleştiğini ispat etmemekte sadece denetçinin dikkatini belirli konu ve/veya alanlara yoğunlaşmasını sağlayarak denetimin etkinliğinin artmasına yol açmaktadır.

Yapılan bazı araştırmalar, GAAP sınırları içerisinde kalan saldırgan gelir artırıcı muhasebe yöntemleri kullanmak (kazanç yönetimi) yerine işletmelerin neden hileli olan yaklaşımları tercih ettiklerini açıklamaya çalışmışlardır. Araştırmalara göre bunun başlıca nedeni; HFR'nin gelir artırıcı etkisinin çok daha büyük olmasıdır. ABD'de gerçekleştirilen çalışmalar hasılatın uygun olmayan zamanlarda kayıt altına alınması fiilinin en sık kullanılan HFR türü olduğunu göstermektedir. Bu fiili hileli varlık değerlemesi ve giderlerin uygun olmayan şekillerde aktifleştirilmesi gibi uygulamalar takip etmektedir. Ayrıca sektörel farklılıkların da işletmenin varlık yapısına bağlı olarak HFR'yi gerçekleştirirken kullanılan yöntemlerin belirlenmesinde anlamlı bir faktör olduğu görülmektedir.

HFR'nin olumsuz etkileri çeşitli düzeylerde kendini gösterir. Denetçi, yatırımcı ve kredi verenler üzerindeki etkileri mikro düzeyde; sermaye piyasalarının etkinliğinin azalması, refah seviyesinin düşmesi gibi etkileri ise makro düzeyde ortaya çıkan olumsuz etkilere örnek göstermek mümkündür. Hilelerin doğrudan maliyetlerine ek olarak; motivasyon kaybı ve güven kaybı gibi dolaylı maliyetleri de düşünüldüğünde, HFR'nin yol açtığı ekonomik kayıpların (toplumsal maliyetin) hesaplanmasının güçlüğü (neredeyse imkansızlığı) kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. HFR'nin yol açtığı maliyetlerin ölçümündeki başlıca sorunlar şunlardır: (1) Hilenin tespitine yönelik çalışmalar, HFR'nin de içinde bulunduğu hilelerin ancak küçük bir kısmını ortaya çıkarabilmektedir. (2) HFR ortaya çıkarılmış olsa bile bunlar çoğu zaman işletme imajına zarar verir düşüncesiyle kayda (raporlara) yansıtılmamaktadır. HFR'nin yol açtığı maliyetlerin ölçümünde karşılaşılan sorunlar nedeniyle HFR ile ilgili olarak ileri sürülen maliyet tahminlerini şüpheyle karşılamakta yarar vardır. Buna karşılık konuyla ilgili birkaç tahmine yer vermek yararlı olabilir. Buna göre; HFR'nin bir ABD işletmesine ortalama maliyetinin hasılatının % 5'i civarında olduğu ileri sürülmektedir.

Piyasa düzenleyici organlar tarafından hile suçlamasına maruz kalmış firmalar üzerinde yapılan araştırmalar sonucu ulaşılan bulguların en çarpıcı olanı; finansal zorlukların doğurduğu baskılar sonucu kazanç yönetimi uygulamalarının hileli davranışlara yol açacak şekilde dönüşebilmesidir. Ayrıca CEO ve CFO gibi şirketin tepe yönetiminin HFR'lerin yaklaşık olarak % 83'ü ile bağlantılı

olduğu görülmektedir. HFR'nin doğurduğu sorunlar genel olarak değerlendirildiğinde; her suç fiilinde olduğu gibi, HFR olaylarının doğurduğu olumsuz sonuçlardan kaçınmanın en etkili yolunun; önleyici çabalara ağırlık verilmesi yoluyla gerçekleştirilebileceği ifade edilmelidir.

KISALTMALAR LİSTESİ

ACFE	The Association of Certified Fraud Examiners (ABD Hile Araştırmacıları Birliği)
AICPA	Institute of Certified Public Accountants (ABD Malî Müşavirler Odası)
Bkz.	bakınız
CEO	Chief Executive Officer (Baş Yönetici)
CFE	Certified Fraud Examiners (ACFE üyesi Hile Araştırmacıları)
CFO	Chief Financial Officer (Baş Malî İşler Sorumlusu)
COSO	Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (ABD Treadway Komisyonu)
GAAP	Generally Accepted Accounting Principles (Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri)
NASD	National Association of Securities Dealers (ABD Ulusal Menkul Kıymet Aracıları Birliği)
SAS	Statement of Auditing Standards (AICPA'nın Yayımladığı Denetim Standartları)
SEC	The U.S. Securities and Exchange Commission (ABD Sermaye Piyasası Kurulu)
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
TMS/TFRS	Türkiye Muhasebe Standartları / Türkiye Finansal Raporlama Standartları
UMS/UFRS	Uluslararası Muhasebe Standartları/ Uluslararası Finansal Raporlama Standartları

KAYNAKÇA

- ACFE; (2006), **2006 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**, ACFE, Austin USA.
- AICPA; (2002), SAS No.99, "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit," (AU 316), New York, Erişim Adresi: <http://www.aicpa.org/download/members/div/auditstd/AU-00316.PDF>. Erişim Tarihi: 17.07.2007.
- ALBRECHT, W. Steven; Chad ALBRECHT; (2004), **Fraud Examination & Prevention**, Thomson South-Western.
- BEASLEY, Mark S.; (1996), "An Empirical Analysis of the Relation Between the Board of Director Composition and Financial Statement Fraud," **The Accounting Review**, 71(4), ss.443-465.
- BEASLEY, Mark S.; Joseph V. CARCELLO; Dana R. HERMANSON ve Paul D. LAPIDES; (2000), "Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms," **Accounting Horizons**, 14 (4), ss.441-454.
- BEASLEY, Mark Swearingen; (1994), "An Empirical Analysis of the Relation Between Corporate Governance and Management Fraud," **Doctor of Philosophy**, Michigan State University, UMI Dissertation Services.
- BOZKURT, Nejat; (2000), **Muhasebe Denetimi**, Üçüncü Baskı, Alfa Yayınları Nu:457, Bursa.
- COSO; (1987), **Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting** New York, AICPA.
- COSO; (1999), **Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997. An Analysis of U.S. Public Companies**, Mark S. BEASLEY; Joseph V. CARCELLO and Dana R. HERMANSON; New York, N.Y.
- DECHOW, Patricia M.; Richard G. SLOAN ve Amy P. SWEENEY; (1996), "Causes and Consequences of Earnings Manipulation: An Analysis of Firms Subject to Enforcement Actions by the SEC," **Contemporary Accounting Research**, 13(1), ss.1-36.
- ERICKSON, Merle; Michelle HANLON ve Edward L. MAYDEW; (2006), "Is There a Link between Executive Equity Incentives and Accounting Fraud?," **Journal of Accounting Research**, 44(1), ss.113-143.
- GOLDEN, Thomas W.; Steven L. SKALAK; Mona M. CLAYTON; (2006), **A Guide To Forensic Accounting Investigation**, John Wiley & Sons, Hoboken New Jersey.
- HERMALIN, Benjamin ve Michael WEISBACH; (1988), "The Determinants of Board Composition," **The Rand Journal of Economics**, 19(4), ss.589-606.

- HOWE, Martha Ann; (1999), "Management Fraud and Earnings Management: Fraud Versus GAAP As a Means to Increase Reported Income," **Doctor of Philosophy**, University of Connecticut, UMI Dissertation Services.
- IBRAHİM, Salma S.; (2005), "An Alternative Measure to Detect Intentional Earnings Management Through Discretionary Accruals," **Doctor of Philosophy**, University of Maryland, UMI Dissertation Services.
- LOEBBECKE, James K.; Martha M. EİNING ve John J. WILLINGHAM; (1989), "Auditors' Experience with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability," **Auditing: A Journal of Practice & Theory**, 9(1), ss.1-28.
- NAGY, Albert Lawrence; (1999), "Financial Statement Fraud: Capital Market Effects and Ameliorating Management Actions," **Doctor of Philosophy**, The University of Tennessee, Knoxville, UMI Dissertation Services.
- REZAAE, Zabihollah; (2002), **Financial Statement Fraud – Prevention and Detection**, John Wiley & Sons, Inc. New York.
- SELİMOĞLU, Seval Kardeş ve Şaban UZAY (Editörler), (2008), **Muhasebe Denetimi**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- SKOUSEN, Christopher J.; (2004), "An Empirical Investigation of the Relevance and Predictive Ability of the SAS 99 Fraud Risk Factors," **Doctor of Philosophy**, Oklahoma State University, UMI Dissertation Services.
- SPK Tebliği, Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ, (Seri:X, No.22), 12.06.2006 tarihli ve 26196 sayılı Resmi Gazete.
- ÜSTÜNEL, Bülent; (2008), "Türkiye'de Muhasebe Standartlarının Gelişimi," **12.Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi**, 20-24 Temmuz 2008, İstanbul.
- VERA-MUÑOZ, Sandra C.; (2005), "Corporate Governance Reforms: Redefined Expectations of Audit Committee Responsibilities and Effectiveness," **Journal of Business Ethics**, 62(1), ss.115-127.